

راه‌های تبدیل محتوای آموزشی به فیلم‌نامه

روح‌الله مالمیر

کارشناس ارشد هنرهای نمایشی

مقدمه

برای آموزگاران، معلمان و استادانی که در کسوت معلمی سکاندار کلاس‌های درس دانش‌آموزان هستند و دغدغه موفقیت در حرفه خود را دارند، همیشه این سؤال مطرح بوده و هست که چگونه کلاس درس خود را مدیریت کنند تا دانش‌آموزان ضمن یادگیری آسان و سریع مطالب آموزشی، احساس خستگی و کسالت نکنند. هیچ معلمی دوست ندارد دانش‌آموزان کلاسش بی‌انگیزه وارد کلاس شوند و با به صدا درآمدن زنگ مدرسه، با عجله و بی‌تاب کلاس درس را ترک کنند. هر معلمی هرچقدر هم در فن بیان و نحوه تدریس مطالب آموزشی مهارت داشته باشد، اگر از ابزارها و وسایل کمک‌آموزشی در تدریس استفاده نکند، فضای کلاسش را با ابرهای خاکستری یکنواختی و خمودگی، تیره و تار می‌کند و سررشته ارتباط متقابل و

زنده با دانش‌آموز را از دست می‌دهد. سال‌های بسیاری است که فیلم به‌عنوان رسانه‌ای دیداری و شنیداری کامل، در کلاس درس به یاری معلمان آمده و هر معلمی که سر سوزن ذوقی داشته، کوشیده است پای این رسانه را به کلاس درسش باز کند و به آن اجازه دهد بخشی از تدریس را برعهده بگیرد؛ چرا که «ویژگی برجسته فیلم این است که دامنه تأثیراتش بسیار گسترده است. فیلم از بسیاری جهات رسانه‌ای بی‌همتاست. استعدادش در واقعیت‌بخشیدن به خیال‌ها و خلق صورت‌های انتزاعی به‌راستی بی‌نظیر است» (مانستربرگ، ۱۳۷۶).

فیلم‌های علمی، آموزشی و تربیتی با موضوعات گوناگون، از جمله پیوسته‌های بسته‌های آموزشی هستند که راه یاددهی - یادگیری را برای معلمان و دانش‌آموزان را چهاردیواری کلاس هموار می‌سازند و دانش‌آموزان را

روش‌های تبدیل محتوای آموزشی به فیلم‌نامه از سه طریق مستقیم، غیرمستقیم و اقتباسی انجام می‌شود

با شور و هیجانی وصف‌ناپذیر، سوار بر قطار نور و صدا و تصویر، به مرزهای ناشناخته علم و دانش رهسپار می‌کنند. بسیاری از دست‌اندرکاران چنین فیلم‌هایی شاید اصلاً متوجه نباشند با تولید این آثار چه خدمتی به جامعه علم و دانش می‌کنند و چه لذت ماندگاری را به دانش‌آموزان می‌چشانند. از جمله افراد دست‌اندرکار تولید فیلم‌های علمی، آموزشی و تربیتی، خود معلمان و آموزگاران هستند که بنابر تجربه‌هایشان، کاستی‌ها و کمبودهای موجود در کلاس درس را درک می‌کنند و می‌کوشند بعضی از محتواهای آموزشی را در قالب صدا و تصویر به دانش‌آموزان منتقل کنند. از این‌رو ضرورت دارد به مقوله محتوای چنین فیلم‌هایی نگاهی جدی بیندازیم و راه‌های تولید آن‌ها را بررسی کنیم.

محتوای فیلم‌های علمی، آموزشی و تربیتی که در کلاس‌های درس دانش‌آموزان هم جنبه تفریحی و هم جنبه آموزشی داشته باشند چیست و از کجا می‌آید؟ آیا برای فراهم آوردن چنین محتوایی مهارت و روش‌های خاصی لازم است و یا هر علاقه‌مندی که کار با دوربین عکاسی یا فیلم‌برداری را می‌داند، می‌تواند چنین محتواهایی را خلق کند؟ مسلم است برای خلق فیلم‌های علمی، آموزشی و تربیتی، هرچند کوتاه، به نقشه راه و دستور حرکت نیاز داریم که اصطلاحاً به آن فیلم‌نامه آموزشی^۱ می‌گویند و منظور ما از آن، طرحی است برای ساختن یک فیلم. فیلم‌نامه‌نویس در ساخت فیلم جایگاه مهمی دارد و کمتر تهیه‌کننده و کارگردانی است که عقیده‌ای خلاف این داشته باشد. (بلیکر، آروین آر - ۱۹۸۶)

هیچ فیلمی بدون داشتن فیلم‌نامه کلید نمی‌خورد یا حتی اگر کسی بایگانی از فیلم‌های گرفته‌شده داشته باشد، بدون نقشه‌ای طراحی شده نمی‌تواند به تصویرهای از قبل گرفته‌شده سر و سامان بدهد و آن را به‌عنوان فیلم، در هر گونه و قالبی که باشد، ارائه دهد.

برای معلمان که اهل نوشتن هستند و در کار فیلم‌سازی تجربه دارند، هیچ منبعی بهتر و مطمئن‌تر از محتوای کتاب‌های درسی وجود ندارد. به این دلیل که اگر فیلم تولیدشده آن‌ها در راستای تسهیل در امر آموزش محتواهای کتب درسی باشد، این اثر سالیان سال در کلاس‌های گوناگون برای دانش‌آموزان نمایش داده می‌شود و چه افتخار و موفقیتی از این بهتر که فیلم تولیدشده جنبه کاربردی داشته باشد و هر ساله در یادگیری میلیون‌ها دانش‌آموز تأثیرگذار باشد. از این‌رو،

در این مجال به روش‌های تبدیل محتواهای آموزشی کتاب‌های درسی دانش‌آموزان به فیلم‌نامه‌های علمی، آموزشی و تربیتی می‌پردازیم تا کمکی باشد به افرادی که در صدد یافتن متون مناسب و کاربردی برای تولید فیلم هستند.

روش‌های تبدیل محتواهای آموزشی به فیلم‌نامه

نگارش هر فیلم‌نامه، با هدف آنکه بتوان براساس آن فیلم علمی، آموزشی یا تربیتی تولید کرد، معمولاً به سه روش انجام می‌گیرد:

الف. مستقیم

ب. غیرمستقیم

ج. اقتباسی

الف. روش مستقیم

اولین و ساده‌ترین روش ساخت فیلم‌نامه براساس محتوای کتاب‌های درسی، روش مستقیم است. یعنی فیلم‌نامه براساس عنوان، موضوع و مطالبی که در یکی از درس‌های نگاشته‌شده موجود است، نوشته می‌شود و مطالب تشکیل‌دهنده آن همان مطالبی هستند که دانش‌آموزان در کتاب خود می‌خوانند. برای مثال، به یکی از درس‌های کتاب فارسی دانش‌آموزان پایه دوم ابتدایی که «روبه و خروس» نام دارد، توجه کنید. چنانچه شخصیت‌های فیلم‌نامه شما همان روبه و خروس و مکان‌ها و گفت‌وگوهای شما همان جملات و عبارات‌های داخل درس باشند، این فیلم‌نامه به روش مستقیم نوشته خواهد شد و دانش‌آموزان با تماشای فیلم آن، همان موضوع، عنوان و پیامی را یاد می‌گیرند که در کتابشان مکتوب و مصور است. بنابراین، استفاده از روش مستقیم برای نگارش فیلم‌نامه‌ای براساس محتوای کتاب‌های درسی، اولین و ساده‌ترین روش در این مسیر است که البته از نظر جنبه‌های هنری و نوآوری، حرفی برای گفتن نخواهد داشت. در متن فیلم‌نامه نوشته‌شده به این روش، خلاقیت و ابتکاری مشاهده نمی‌شود و نویسندگان همانند ماشین، فقط نوشته‌ها و شخصیت‌ها را برای هدایت در مقابل دوربین روی کاغذ منتقل کرده است. خوب است بدانید، فیلمی که براساس این نوع فیلم‌نامه تولید خواهد شد، پیوسته آموزشی تحت عنوان فیلم «کمک درسی» خواهد بود تا «کمک آموزشی» که البته باز هم تماشای آن برای دانش‌آموزان خالی از لطف نخواهد بود.

ب. روش غیرمستقیم

در روش غیرمستقیم تنها موضوع است که بین محتوای کتاب و فیلم‌نامه شما مشترک است. برای مثال،

پرداخت خوب و منطقی که آن هم به نویسندگانی توانمند و چیره‌دست نیازمند است.

در نگارش فیلم‌نامه به روش غیرمستقیم، ما در واقع مصداقی عینی با موضوع و هدف محتوای درسی تولید می‌کنیم و دانش‌آموزان را در مسیر درک و فهم درست از موضوع و دریافت پیام یاری می‌دهیم. اینکه دانش‌آموز در کتاب درسی‌اش می‌خواند جهان امروز با بحران کم‌آبی مواجه است و اگر درست مصرف نکنیم آینده هولناکی پیش رو خواهیم داشت، به‌راحتی باور قلبی در او ایجاد نمی‌کند، اما همین که فیلمی با این موضوع تماشا کند و پس از هم‌ذات‌پنداری با شخصیت‌های فیلم، تشنگی و بحران بی‌آبی را تجربه کند، برای تصحیح رفتار خود تصمیم جدی‌تری خواهد گرفت.

فیلم‌نامه‌هایی که به روش غیرمستقیم و براساس موضوعات درسی نوشته می‌شوند، از نظر خلاقیت و ابتکار بسیار جلوتر و جذاب‌تر از فیلم‌نامه‌هایی هستند که به روش مستقیم نگارش یافته‌اند. تحقیق و پژوهش در فیلم‌نامه‌هایی که به روش غیرمستقیم نوشته می‌شوند نقش بسیار مهمی دارد و هرچقدر تحقیق و پژوهش در خصوص موضوع بیشتر و عمیق‌تر باشد، نتیجه کار تأثیرگذارتر و باورپذیرتر خواهد بود. فیلمی که براساس این نوشته تولید خواهد شد، پیوستی آموزشی تحت عنوان فیلم «کمک آموزشی» خواهد بود و در نظام آموزشی و تعلیم‌وتربیت استقبال بیشتری از آن می‌شود.

ج. روش اقتباسی

سومین روش نگارش فیلم‌نامه براساس محتواهای کتاب درسی، روش اقتباسی است. اقتباس در سینما یعنی نوشتن فیلم‌نامه براساس شعر، داستان، داستان بلند (رمان) یا فیلمی دیگر. در این روش مهم‌ترین نکته‌ای که از نظر اخلاق حرفه‌ای باید رعایت شود، مشخص کردن منبع و مأخذی است که فیلم‌نامه براساس آن نوشته می‌شود. این منبع حتی می‌تواند یک عکس، طنز مصور

به‌عنوان درس شماره ۱۳ کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی توجه کنید؛ «بازیافت». در این درس به نحوه استفاده صحیح از وسایل و استفاده مجدد از وسایل دورریختنی اشاره شده است و روی هیچ موضوع خاصی تأکید نشده است. بنابراین، چنانچه بخواهید به روش غیرمستقیم براساس این درس فیلم‌نامه‌ای بنویسید، موضوع فیلم‌نامه شما بازیافت خواهد بود. بعد از مشخص شدن موضوع فیلم‌نامه شما، اولین قدم، یافتن ایده‌ای خوب و جذاب است. اما برای رسیدن به این مرحله ابتدا باید کار دیگری انجام دهید و آن هم تعیین مخاطب است. فیلمی که شما می‌خواهید فیلم‌نامه‌اش را بنویسید، قرار است برای چه گروهی از دانش‌آموزان نمایش داده شود؟ برای دانش‌آموزان دوره اول ابتدایی؟ دوره دوم؟ و یا نه. اصلاً شاید قرار است برای بچه‌های پیش‌دبستانی نمایش داده شود!

تعیین گروه مخاطب به شما کمک خواهد کرد در یافتن ایده فیلم‌نامه خود مسیر درستی را انتخاب و طی کنید. بعد از تعیین مخاطب، وقت یافتن «ایده» است؛ آن هم ایده‌ای بکر و سرگرم‌کننده. یکی از دلایل موفقیت فیلم‌های کوتاه یا بلند و حتی سریال‌های تلویزیونی، نوع ایده آن‌هاست. هرچقدر ایده‌ها نو، تازه و بدیع باشند، برای تماشاچیان لذت‌بخش‌تر و جذاب‌تر خواهند بود. همه ما می‌دانیم، سرنوشت انسان‌ها در تولد، زندگی و مرگ مشترک است. یعنی انسان‌ها روزی به دنیا می‌آیند، برای مدتی کوتاه یا طولانی زندگی می‌کنند و بالاخره دیر یا زود به مرگ طبیعی یا غیرطبیعی از زندگی دنیایی خارج می‌شوند. اما این نگاه جست‌وجوگر و خلاق هنرمند است که از چه دریچه‌ای و با چه نگرشی به کشف ایده‌ای دست می‌زند و بعد آن را پرورش می‌دهد تا به طرح و در نهایت به فیلم‌نامه ختم شود.

حالا در این مثال تصور کنید انسانی، بدون آنکه اصلاً به دنیا بیاید، دنیای این جهان را تجربه می‌کند، یا انسانی که به دنیا آمده است، به کار خارق‌العاده‌ای دست می‌زند که مرگش سالیان متمادی به تعویق می‌افتد و یا حتی به اکسیر حیاتی دست می‌یابد که دیگر مرگی برایش نیست. پس تماشای فیلمی که در آن شخصیت اصلی تولد و زندگی‌اش را دارد و قرار نیست هیچ‌وقت بمیرد یا با روشی که ما فعلاً نمی‌دانیم چیست، مرگ خود را برای قرن‌ها تأخیر بیندازد، برای بیننده جذاب، عجیب و غریب خواهد بود. البته باورپذیری اینکه چنین چیزی اصلاً امکان دارد یا خیر، به خلاقیت و قدرت هنری نویسنده بستگی دارد؛ چرا که حتماً شما هم این جمله را شنیده‌اید که «در فیلم ناممکن‌ها ممکن می‌شوند.» منتهی به شرط

(کاریکاتور) یا آگهی (پوستر) باشد. این روش در واقع تلفیقی از روش مستقیم و غیرمستقیم است. در روش اقتباسی، با وسعت گسترده‌تری با موضوع، مطالب و مفاهیم داخل درس سروکار داریم. یعنی فیلم تولیدشده ما هم مطالب داخل کتاب را شامل می‌شود و هم مطالب تازه‌تر و بیشتری را نشان می‌دهد. به قول معروف، محتوای درسی را شاخ و برگ بیشتری می‌دهیم تا لذت خنکای آن و شیرینی میوه‌های آن برای دانش‌آموزان دوچندان شود. برای مثال به درس «روبه و زاغ» در پایه چهارم ابتدایی اشاره می‌کنیم. بعید است کسی باشد که ماجرای روبه و زاغ را نخوانده یا نشنیده باشد. در شعر روبه و زاغ که خود آن هم نوعی اقتباس و بازآفرینی نظم‌گونه است، زاغ بخت‌برگشته قالبی پنیر به دهان می‌گیرد و بر شاخه درختی می‌نشیند تا آن را نوش جان کند. روبه حيله‌گر از راه می‌رسد و با روشی که در آن استاد است، قالب پنیر را از او می‌رباید و می‌رود. این کل ماجرای روبه و زاغ است. حالا اگر ما بخواهیم فیلم‌نامه‌ای اقتباسی براساس این درس بنویسیم، چه باید بکنیم؟ مخاطب که معلوم است. دانش‌آموزان پایه چهارم دبستان هستند. البته فیلم قابل تعمیم به پایه‌های پایین‌تر هم هست. پس باید به دنبال ایده‌های نو و جذاب باشیم.

تصور کنید در جنگلی که حیوانات آن به امکانات امروزی مثل دوربین، اینترنت و گوشی همراه مجهز هستند، ناگهان رسانه‌ها از زاغی خبر می‌دهند که در فراخوانی عمومی، همه روبه‌ها جنگل را به مبارزه می‌طلبند و تصمیم گرفته است در مبارزه‌ای عجیب و غریب انتقام جد پدری پدربزرگ مادربرگش را بگیرد. حال سؤال اینجاست، مگر بر جد پدری پدربزرگ مادربرگ این زاغ چه ظلمی رفته است که زاغ بعد از قرن‌ها می‌خواهد انتقام او را بگیرد؟ خب معلوم است، جد پدری پدربزرگ مادربرگ این زاغ همان کسی بوده که فریب روبه آن روزگار را خورده و قالب پنیرش را از دست داده و احتمالاً در آن جریان قحطی و گرانی ارزاق، بر اثر گرسنگی جان به جان آفرین تسلیم کرده است. این ایده می‌تواند فکر اولیه فیلم‌نامه‌ای اقتباسی براساس درس معروف روبه و زاغ باشد که حالا قرار است دانش‌آموزان در فیلمی که قرار است بر این اساس تولید شود، با شخصیت‌های بیشتر، ماجراهای بیشتر و مطالب بیشتری آشنا شوند. اما در آن هم باز همان ماجرای

برای معلمانی که
اهل نوشتن هستند
و در
کار فیلم‌سازی
تجربه دارند،
هیچ منبعی بهتر
و مطمئن‌تر از
محتوای کتاب‌های
درسی وجود ندارد

اولیه که فریب خوردن کلاغ از روبه است، نشان داده می‌شود. در این روش از اقتباس، ماجرای فریب‌خوردن زاغ از روبه مطرح و نشان داده می‌شود، اما نوعی دیگر از اقتباس نیز وجود دارد که ماجرای اصلی در آن نشان داده نمی‌شود، اما موضوع و زمینه فیلم ذهن مخاطب را به منبع استفاده‌شده هدایت می‌کند. برای آشنایی بیشتر با این روش می‌توانید به فیلم‌نامه «بوم سفید» در کتاب «زمینی به اندازه پوست یک گاو»^۲ مراجعه کنید. در این کتاب، فیلم‌نامه «بوم سفید» به روش اقتباسی غیرمستقیم، براساس درس «آوای گنجشکان» کتاب فارسی پایه ششم دبستان نوشته شده است که در آن هیچ اشاره‌ای به عنوان، شخصیت‌ها، گفت‌وگوها و مکان موجود در کتاب فارسی نشده است، اما خواننده با بررسی منبع مورد اقتباس و متن فیلم‌نامه موجود، به لذت اقتباس غیرمستقیم پی خواهد برد.

برای آشنایی بیشتر با روش‌های نگارش فیلم‌نامه براساس محتواهای درسی و آموزشی، لازم است نمونه فیلم‌های تولید شده از این قبیل را بارها و بارها ببینید و فیلم‌نامه‌های آن‌ها را براساس محتوای اولیه، تحلیل و بررسی کنید. البته شکی نیست، شما زمانی در نگارش یک فیلم‌نامه خوب مهارت پیدا خواهید کرد که ضمن تماشای دقیق نمونه‌های تولید شده، با انواع قالب‌های فیلم نیز آشنایی پیدا کنید. برای ورود به این مبحث، همین مقدار اشاره می‌کنیم که فیلم‌ها معمولاً در یکی از قالب‌های داستانی واقعی، داستانی پویانمایی، مستند و مستند علمی - آموزشی تولید می‌شوند و فیلم‌هایی که خارج از این قالب‌ها تولید شوند، از نظر روش، محتوا و قالب‌های زیباشناختی از ارزش کمتری برخوردارند.

پی‌نوشت‌ها

1. Educational and Scientific Films

۲. «زمینی به اندازه پوست یک گاو»، مالمیر، روح‌الله، انتشارات منادی تربیت، ۱۳۹۶.

منابع

۱. بلکر، آروین آر. «عناصر فیلم‌نامه‌نویسی». ترجمه محمد گذرآبادی. انتشارات هرمس. چاپ سوم. ۱۳۹۱.
۲. هوگو مانستربرگ. «نظریه‌های زیباشناسی فیلم» (مجموعه مقالات). بنیاد سینمایی فارابی. ۱۳۷۶.
۳. روح‌الله عباس‌خوانی. «آشنایی با فیلم آموزشی». معاونت فناوری ارتباطات و اطلاعات آموزشی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۴. کتاب فارسی پایه دوم ابتدایی. درس روبه و خروس. صفحه ۱۱۲.
۵. کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی. درس باز یافت. صفحه ۴۰.
۶. کتاب فارسی پایه چهارم ابتدایی. درس روبه و زاغ. صفحه ۳۴.